نشریه فرهنگ و ارتقای سلامت فرهنگستان علوم پزشکی
دوره هشتم، شماره چهارم، زمستان ۱۴۰۳، صفحات ۴۰۲ تا ۴۰۷

اصیل

آمیختگی تحقیقات طبیِ ابن سینا با مضامین توحیدی، الگویی بر تبیین ابعاد سلامت معنوی

سعید حمیدی*[۱]

۱. *نویسنده مسئول: استادیار گروه معارف اسلامی، واحد مهاباد، دانشگاه آزاد اسلامی، مهاباد، ایران، Saeeid.Hamidi56@gmail.com

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۴/۰۶ پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۱۰/۰۱

چکیده

زمینه و هدف: بازکاوی آراء پزشکانی همچون ابن سینا بیانگر این نکته است که به‌رغم روش‌های تجربی و تکثر تجارب، نتایج علمی طبیبان مسلمان دور از مفاهیم توحیدی و مضامین خدامحورانه نبوده است. چنانکه متون طبی این پزشک نامدار به منزلهٔ دائره‌المعارف الهی، الگویی بر تبیین ابعاد خداجویانه به‌عنوان مهمترین بُعد سلامت معنوی به شمار می‌آید.

روش: این مطالعه که به روش توصیفی و به استناد منابع کتابخانه‌ای صورت گرفته است، آمیختگی تحقیقات طبی ابن سینا با متون توحیدی را به‌عنوان الگویی در بررسی ابعاد سلامت معنوی معرفی می‌کند.

یافته‌ها: بازکاوی مکتوبات پزشکی ابن سینا نشان داد که وی حین مشاهدات بالینی، ضمن اذعان به مسبب الاسباب بودن خداوند در آفرینش انسان و همچنین تصریح به هدفداری خلقت در اندام‌های بدن، به پیوند پایدار حِرفهٔ پزشکی با جهان بینی توحیدی تأکید ورزیده است. منشوری ارزشمند از ساحت خداجویی که قادر است بُعدی از ابعاد سلامت معنوی را تشریح نماید.

نتیجه‌گیری: بینش خدامدارانهٔ طبیب در تحقیقات تجربی، حمد و ثنای خالق در ضمن معالجه و تقریر های متعبدانه حین دستاوردهای طبی، علاوه بر اینکه بیانگر رابطهٔ قلبی پزشک با خالق هستی است، اذعان می‌نماید که با پیوند بین مکتوبات طبی و مضامین توحیدمآبانه، علاوه بر ایجاد حسّ پذیرش طاعت الهی، بُعدی از ابعاد سلامت معنوی قابل تبیین است. بر همین اساس بررسی آراء ابن سینا میراث ماندگاری برای پزشکی امروز به ارمغان خواهد آورد.

کلیدواژه‌ها: ابن‌سینا، اسلام، سلامت معنوی

مقدمه

موضوع تحقیق

بازکاوی عوامل مؤثر در حصول سلامت انسان و بررسی الزامات تحقق آن مقوله‌ای پیچیده است؛ چراکه سلامت فرد تنها به تشخیص بیماری و تضمین سلامت کالبد خلاصه نمی‌شود؛ بلکه ابعادی از جمله احساس صحت و آرامش که از آثار ایمان است را هم شامل می‌شود.

هرچند بنظر می‌رسد که اصطلاح «سلامت معنوی» از نیم قرن پیش به‌عنوان یکی از ابعاد چهارگانه سلامت در پسِ سلامت جسمی، روحی و روانی مورد عنایت حوزهٔ پزشکی قرار گرفته است، لیکن بازکاوی مؤلفه‌های اعتقادی طبیبان مسلمان نشان می‌دهد توجه به گزاره‌های توحیدی با هدف تقویت این اصل از سلامت معنوی پیشینه طولانی دارد. چنانکه آنان طب را پیوسته از منظر معرفت شناختی نگریستند و حِرفهٔ طبابت را نه تنها از مفاهیم ربّانی دور ندیدند؛ بلکه شروع و پایان تحقیقات طبی را با حسّ خداجویی و اعتقاد راسخ به نظام احسن پیوند زدند.

به عبارت دیگر توجه به مبدأ هستی و اسرار آفرینش پیوسته در سرلوحه فعالیت‌های علمی اطباء اسلامی قرار داشته است. به‌طوری‌که آنان نظم حاکم بر خلقت انسان و هدفدار بودن کارکرد اعضاء بدن را با نگرشی خدامحورانه ارزیابی نموده؛ پیوسته توفیق آگاهی بیشتر و کشف حقایق و دقایق جاری را از خالق حکیم طلب کرده‌اند.

Copyright: © Iranian Journal of Culture and Health Promotion. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-09-05]

[DOI: 10.22034/8.4.402]

بی‌تردید این نوع از جهت گیری توحیدیِ پزشکان مسلمان، با ایجاد حس اطاعت‌پذیری از قدرت لایزال الهی و اقرار بر نظام احسن در خلقت انسان، خداجویی را در قلب طبیبان به منزلهٔ بُعدی از ابعاد سلامت معنوی پرورش داده؛ بنابراین تقریرهای اطباء چه بر روی شرح حال (History) و چه حین معاینه فیزیکی (Physical Examination) در ردیف قواعد حاکم بر تحقق سلامت معنوی قرار گرفت. به‌طوری‌که امروزه پژوهشگران حوزه سلامت معنوی می‌توانند پاسخ برخی از سوألات را از بین مکتوبات اطباء اسلامی جستجو کنند. چنانچه «از دیدگاه مکاتب الهی سلامت معنوی یعنی خداشناسی، خداجویی، خدامحوری، شناخت هدف زندگی، تلاش در جهت تکامل معنوی و خودسازی و توکل».(۱)

در این بین آمیختگی حِرفه طبابت با مفاهیم توحیدی از منظر ماندگارترین طبیب جهان اسلام، ابن سینا (Avecenna) (۳۷۰-۴۲۸ه.ق/۹۸۰-۱۰۳۷م) به عنوان اصل حاکم بر سلامت معنوی قابل توجه است. پژوهش حاضر در صدد است باستناد اقوال ابن سینا، بدین نکته بپردازد که به‌رغم روش تجربی و تکثر منابع طبی، دانش پزشکی از مرحله پیشگیری و شناسایی بیماری تا درمان، جملگی متأثر از مضامین خداجویانهٔ اوست. چنانکه مکتوباتش نشان داد که در عین تسلط وی بر مهارت‌های تشخیصی، لیکن سیمای اتکال به باورهای اعتقادی به عنوان سنت برجسته دانش پزشکی در فرهنگ اسلامی بوده است.

پیشینه پژوهش

با توجه به اهمیت حوزهٔ سلامت معنوی از دیدگاه اطباء مسلمان به ویژه از منظر ابن سینا مقالاتی محدود با موضوع پژوهش حاضر انتشار یافته است.

شمسایی و تابعی(۱۳۹۸) در مقاله «بررسی سلامت معنوی از دیدگاه ابن سینا و ضرورت توجه به آن در طب اسلامی» تلاش کرده‌اند با نگاه صرف به حوزهٔ علم‌النفس به مفاهیمی از سلامت معنوی اشاره کنند. ده‌سرخی و همکارانشان(۱۴۰۲) در تحقیقی با عنوان«توسعهٔ مفهومی اجزای سلامت معنوی با تأکید بر آرای ابن سینا، رازی و رهاوی» تلاش کرده‌اند با نگاه روان‌شناختی و مبنا قرار دادن حوزه اخلاق حرفه‌ای، به برخی الزامات تحقق سلامت معنوی از منظر آنان بپردازند. پژوهش حاضر در صدد است تا به‌طور مستقل آراء و نظریات خداجویانه ابن سینا را در تحقیقات طبی احصاء کند و ضمن تصریح بر پیوند تحقیقات تجربی و مضامین توحیدی ادبیات خداجویانه وی را به عنوان یکی از مبادی تبیین ابعاد سلامت معنوی مورد توجه قرار دهد.

روش

این پژوهش از نوع کتابخانه‌ای و با نگرش توصیفی به‌طوری‌که به روش یک مطالعه ترکیبی (Mixed Method) ضمن مرور منابع داخلی و بین‌المللی با استناد به کلید واژگان ابن سینا و سلامت معنوی، فهرستی از داده‌ها تهیه شد. همچنین اطلاعات از بررسی جلدهای کتاب قانون و مقالات گوناگون نگاشته شده در زمینه سلامت معنوی به‌دست آمده است. به‌طوری‌که ابتدا براساس عنوان، مقالات مرتبط شناسایی و سپس با مرور چکیده، مقالات منتخب برای بررسی متن گزینش شدند. درضمن بانک‌های اطلاعاتی از جمله Ovid، Springer، Elsevier، Magiran و موتورهای جستجوی Google Scholar برای دستیابی به مقالات مرتبط مورد استفاده قرار گرفتند.

ادبیات موضوع

سلامت معنوی

سلامت (Health) مفهومی پیچیده است که پژوهش در آن نیازمند اتخاذ رویکرد میان رشته‌ای (Interdisciplinary) است. (۲) به‌طوری‌که بررسی حوزه سلامت بدون توجه به ابعاد تعیین‌کننده‌ای همچون سلامت جسمی، روانی، اجتماعی و معنوی تلاشی کم ثمر خواهد بود. البته منعی وجود ندارد که ابعاد دیگری برای سلامت در نظر گرفته شود. مانند سلامت فکری و ادراکی، محیطی، اقتصادی، شغلی و.. (۳) چنانکه به نظر می‌رسد بیان مفهوم«سلامت» بدون توجه بدین مولفه‌های مکمل نتایج مطلوب به‌دست نمی‌آید.

بنابراین قاعده حاکم در مطالعات سلامت، رویکرد کل‌نگرانه (Holistic) بوده و رویکرد تقلیل‌گرایانه (Reductionistic) داشتن به سلامت، از آسیب‌های مهم روان‌شناختی و معرفت شناسانه در این عرصه مطالعاتی محسوب می‌شود.(۴)

امروزه یکی از ابعاد جدید در مطالعات سلامت، سلامت معنوی (Spiritual health) است. تاکنون تعاریف مختلف از سلامت معنوی ارائه شده است. چنانکه برخی از متفکران غربی، بهزیستی معنوی (Spiritual wellbeing) و برخی فَرزیستی معنوی (Spiritual wellness) را در مفهومی معادل با سلامت معنوی یا به عنوان یک الزام مهم از آن به‌کار برده‌اند.(۵)؛ اما با توجه به وجوه مشترک در تعاریف مختلف، می‌توان در بیان‌های ذیل برخی عناصر مشترک در تعریف سلامت معنوی را چنین ارائه کرد. برخی اندیشمندان سلامت معنوی را اینگونه تعریف کرده‌اند:«توانایی تجربه و ادغام معنا و هدف در هستی از طریق ارتباط با دیگران یا قدرتی برتر از خود»(۶) برخی دیگر شاخص سلامت معنوی را تأیید و تصدیق زندگی در رابطه با خدا(دیگری متعالی)، خود(فردی)، دیگران(همگانی) و طبیعت(محیط) می‌دانند که یکپارچگی را پرورش می‌دهد و تجلیل می‌کند.(۷) چنین مفهومی گاه به مثابهٔ امری مرتبط با عوامل درونی و بیرونی انسان تعریف شده است که در زیستن بر طبق ارزش‌ها و مقصودی که انسان دنبال می‌کند از وی حمایت می‌کند.(۸)

ارشاد و همکاران ضمن اشاره به برخی تعاریف موجود از سلامت معنوی

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-09-05]

[DOI: 10.22034/8.4.402]

نزد محققان غربی و اسلامی از جمله کاوارد و رید، هانگمن و همکارانش، هاوکس و همکاران، مصباح یزدی و ... سلامت معنوی را با رویکرد اسلامی چنین تعریف کرده‌اند: «فرا بودگیِ فرد و جامعه و رهایی از تعلّقات دون مادی، تحت تعالیم وحیانی در ابعاد و ساحت وجودی چهارگانه: بینشی، گرایشی، منشی و کنشی».(۹) با دقت در اجزاء و مضامین مندرج در غالب تعاریف می توان گفت سلامت معنوی از سرشتی میان رشته‌ای ترکیب یافته و این امر باعث شده تعریف محدودهٔ آن با پیچیدگی همراه باشد؛ لیکن این پژوهش در صدد است در بیان مسئله، تنها به یکی از ابعاد سلامت معنوی تأکید نماید و آن بُعد باور به خداست. به‌طوری‌که تلاش شده است اعتقاد به خدا به‌عنوان مولفه بنیادین در تحول باطنی انسان و در جهت تبیین ابعاد سلامت معنوی مورد توجه باشد. چنانکه علاوه بر باورهای دینی همچنین از دیرباز در فرهنگ اسلامی- ایرانی مهمترین عامل تأثیر گذار بر فرد مؤمن خداجویی و معرفت دینی است که اندیشه و ادبیات آن براساس قرآن به‌وسیلهٔ دهها عارف و ادیب شکل گرفته و تدوین یافته است. (۱۰) و منبعی مهم برای توصیف سلامت معنوی و ارائه راه‌های رسیدن به آن محسوب می‌شود. اهمیت این موضوع زمانی دوچندان می‌شود که به اعتقاد برخی محققان بُعد معنوی طبابت و وجوه روحانی سلامت، به اعتقاد فرد به وجود قدرت لایزال الهی بستگی دارد. چنانکه حکمای مشهور در کتاب‌های پزشکی بارها به خداجویی در امر طبابت پرداخته اند.(۱۱) چراکه خدامحوری بیان‌کننده اندازهٔ شناخت انسان از ماهیت معنوی خویش است و اجازه می‌دهد که این ماهیت را به‌واسطهٔ روان، در رفتار و زندگی دنیوی متجلی سازد.(۱۲)؛ لذا این پژوهش در صدد است آمیختگی تحقیقات طبیِ ابن‌سینا با مضامین توحیدی را به‌عنوان الگویی در تبیین ابعاد سلامت معنوی معرفی نماید؛ چراکه مکتوبات او زمینه لازم برای حصول وضعیتی هدفمند از حیات انسانی را در راستای تشریح سلامت معنوی فراهم ساخت.

مفهوم سلامت و بیماری از منظر ابن سینا

ابن سینا مفهوم سلامت را تحت عنوان واژهٔ «صحت» مورد بحث قرار داده و آنرا کیف نفسانی (اعم از حال یا ملکه) میداند که منشأ افعال سلیم از موضوع خود است. (۱۳) برای روشن شدن مفهوم«کیف» اینکه فلاسفهٔ گذشته در تعاریف سعی در طبقه‌بندی اشیاء داشتند که ارسطو آنها را به دو دستهٔ کلی جوهر و عرض تقسیم کرد.جوهر شامل اشیایی بود که برای وجود خود متکی به چیز دیگری نیستند و اعراض برعکس جوهر، وجودی وابسته به اشیای دیگر(موضوع) دارند.(۱۴)

ابن سینا در دو کتاب قانون و شفا «صحت» را به دو معنا تعریف کرد. او در کتاب «القانون فی الطب» صحت را چنین تعریف کرده است:«الصحه ملکه أو حاله تصدر عنها الأفعال من الموضوع لها سلیمه». بدین معنا: سلامت یک ملکه یا حالت نفسانی است که از آن افعال سالم از طریق موضوع آن[افعال] صادر می‌شود.(۱۵)

به بیان ابن اصیبعه، ابن سینا در شفا بیان کرد: «الصحه هی ملکه فی الجسم الحیوانی یصدر عنه لأجلها أفعاله الطبییعه و غیرها علی المجری الطبیعی غیر مؤوفه».(۱۶) بدین معنا که سلامت یک ملکه در جسم حیوانی است که به خاطر آن افعال طبیعی و غیر آن بر شیوه‌ای طبیعی و مطلوب از آن [جسم حیوانی] صادر می‌شوند.

ابن سینا در کتاب قانون تعریف دیگر از قول جالینوس در خصوص صحت و مرض عنوان کرد:«أحوال بدن الإنسان عند الجالینوس ثلاث: الصحه و هی هیئه یکون بها بدن الإنسان فی مزاجه و ترکیبه بحیث یصدر عنه الأفعال کلها صحیحه سلیمه. و المرض هیئه فی بدن الإنسان مضاده لهذه و حاله عنده لیست بصحه و لا مرض».(۱۷) یعنی: احوال بدن نزد جالینوس سه حالت دارد»[اول] سلامت و آن هیئتی است که به‌واسطهٔ آن انسان از نظر مزاج به‌گونه‌ای می‌گردد که تمام افعال به نحو صحیح و سالم صادر می‌شوند، و [دوم] مرض که هیئتی در بدن است که مضاد آن [سلامت] است؛ و [سوم] حالتی که نه سلامت است و نه مرض».(۱۷)

پیداست که بوعلی سینا در بخشی از آثار که به اواخر عمرش منسوب است تلاش دارد تا از طریق تبیین روش عقلی و محوریت ایدئولوژی در جهان‌بینی در پی ترسیم نموداری در راستای اهمیت سلامت معنوی است. چنانچه بارها ضمن طرح مجدد گزاره‌های اعتقادی لذت‌های باطنی را یادآور شده و به اثبات آنها می‌پردازد.(۱۸)

از دیدگاه وی سلامت معنوی موجب به‌دست آوردن لذت واقعی است و انسان سالم باید با پرداختن به نفس و با استفاده از شریعت به عالم قدس که فراتر از عالم مادی است رهنمون شود.(۱۸)

یافته‌ها

آمیختگی تحقیقات تجربی و مضامین توحیدی از منظر ابن‌سینا

اقرار به مسبب‌الاسباب بودن خداوند

دانش پزشکی در پرتو بینش قرآنی شفادهنده حقیقی را خداوند می‌داند. (ر.ک:شعراء/۸۰) و پیوسته بیان‌کنندهٔ این اندیشه است که همهٔ آنچه در عالم طبیعت سبب درمان بیماری است، خاصیتی است که خداوند بدان اعطا کرده و آنها مجرای فیض شفابخشیِ خداوند هستند.

ابن سینا نوشت: «بی‌تردید در جریان درمان امراض، طبیب باید ایمان داشته باشد که خداست در جمادات، نباتات، حیوانات، نور، ظلمت و آب و هوا درمان دردهای انسان را آفریده و هیچ دردی نیست که درمان آن را نیافریده باشد.»(۱۹) در چنین نگرشی اگر خداوند خاصیت شفادهندگی را از پزشک و دارو بگیرد و ذهن او را در تشخیص صحیح بیماری و درمان آن گمراه کند، از طبیب کاری ساخته نیست.

ابن سینا بین اسباب عادی پدیده‌ها و ارادهٔ الهی، تعارض احساس نمی‌کرد؛ بلکه راه رسیدن به سعادت دنیوی و اخروی را تحصیل اسباب

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-09-05]

[DOI: 10.22034/8.4.402]

سعادت می‌دانست؛ لذا برای درمان بیماری، رجوع به پزشک و انجام اسباب حفظ صحت و دفع امراض و استعمال دارو را با اعتقاد به تقدیر الهی لازم و ملزوم یکدیگر می‌دانست. چنانچه به عدم تعارض بین سببیّت پزشک و دارو و مسبب‌الاسباب بودن خداوند تصریح نمود:«الله تعالی به هیچ سببی در هیچ فعلی احتیاج ندارد؛ چراکه او قادر است که بی‌اعانت، سبب و آلت جمیع موجودات را ایجاد نماید و حوادث را احداث نماید. لیکن اسباب را پردهٔ ذات خویش گردانیده تا حکمت او ظاهر گردد و ارباب ضلالت به اسباب ضلالت یابند و از او محجوب شوند و استناد حوادث به اسباب نمایند؛ و اصحاب هدایت به اسباب هدایت یابند. چنانکه اسباب حجاب طبیب نمی‌شود و با وجود اسباب، حوادث را به او استناد می‌کنند؛ چراکه اطباء باید بدانند که جمیع افعال فعل حق است و اسباب پردهٔ اویند و سببی از اسباب را اثری از آثار نیست.(۲۰) ابن سینا نوشت: «طبیب مؤمن باید در حین درمان ملتفت باشد که تهیه اسباب را از خدا بخواهد و اثر اشربه و ادویه را با ارادهٔ حق داند و توجه به اسباب و انجام آنها را مجرّد امتثال داند؛ مثل اینکه نجات را از خداوند باید خواست و از وی دانست؛ چنانچه توفیق ارتکاب طاعات را از او خواست. لیکن بر حسب تکلیف باید طاعات را بجا آوریم. باید مریض و طبیب، کاسب و زارع و طالب دولت و ثروت و طالب علم و عزّت تهیه اسباب اینها را از خداوند بخواهند و در قلب، ملتجی به حضرت حق باشند که اسباب را فراهم نماید و اتیان به اسباب را به مجرّد اینکه مأمور است، به آن نماید؛ و ترتیب اثر را به آن سبب از خداوند و از او بخواهد؛ از این جهت است که توکل اطباء در امر علاج به هیچ وجه منافی با اتیان به اسباب نیست».(۲۰)

چنانچه در کتاب‌های پزشکان اسلامی پس از بیان شیوهٔ درمان، عباراتی همچون« ان‌شاءالله» و « بإذن‌الله» آورده‌اند(۲۱)؛ که نشان می‌دهد طبیبان مسلمان به تقدیر الهی و غالب بودن ارادهٔ خداوند بر هر سببی از اسباب ایمان داشتند و درمان بیماری به‌وسیلهٔ اسباب عادی را منافی با ارادهٔ مطلقه الهی نمی‌دیدند.

اذعان به اتحاد، تمایز و تعلق تدبیری نفس به بدن

برپایهٔ جهان‌نگری الهی، انسان موجودی مرکب از نفس ملکوتی و بدن مادی است. چنانچه از دیدگاه اطباء اسلامی اصالت انسان به روح آن است. انسان مظهر پیوستگی جان و تن و عالم محسوس و نامحسوس است و حالت تندرستی وی از راه هماهنگی و تعاون بین آن دو تحقق می‌یابد. از دیر زمان ثنویّت جسم و روح مطرح بوده و بسیاری از اطباء تلاش کردند چگونگی پیوند و ارتباط میان جسم و روح را تبیین کنند.(۲۱)

از دیدگاه ابن سینا اصالت و حقیقت انسان به روح است. چنانچه نوشت: «حیات جسمانی انسان در گرو تدبیر بدن به‌وسیلهٔ نفس است. اگر تدبیر نفس نباشد اعضای بدن متلاشی شده و مرگ یک شخص زمانی رخ می‌دهد که تعلق تدبیری نفس به بدن از بین رود. نفس نیز برای به فعلیّت رساندن استعدادهایش نیازمند جسم است؛ اما حیات جاودانهٔ آن در گرو بقاء جسم نیست».(۲۱)

به تعبیر ابن سینا: «نفس متصرف در بدن و حافظ و مدبر آنست و بدن آلت فعل نفس است برای کسب کمالات معنوی و علمی؛ اگر جسم دچار بیماری گردد، آلام جسمی مانع نفس برای کسب کمال خواهد بود» (۲۲) وی دربارهٔ اتحاد میان نفس و بدن گفت: «اگرچه نفس ناطقه جوهری است مجرّد و روحانی و بدن جسمی است کثیف و هیولایی و مابین تجرّد و هیولانیت و تروّح و جسمانیّت غایت بُعد و نهایتِ منافات واقع و ثابت است، لیکن آن قدر مباینت و دوری که پنداشته می‌شود، میان نفس و بدن واقع نیست؛ بلکه نهایت قرب و مناسبت واقع است؛ به حیثیّتی که منجر به اتحاد شده است.چه نفس ملتذّ به التذاذ بدن و متأذّی به اذیت بدن می‌شود؛ و این نبود مگر به سبب اتحادی که میان نفس و بدن است. به مانند اتحادی که میان صورت و مادّه است».(۲۲)

از دیدگاه ابن سینا علاوه بر اینکه جسم و روح انسان با یکدیگر اتحاد دارند، وجود انسان مظهر کامل‌ترین اعتدال در عالم طبیعت است. همان‌طور که نفس انسان از نفوس حیوانات کامل‌تر است و علاوه بر داشتن کمالات نفس نباتی و نفس حیوانی از قوهٔ عاقله برخوردار است. اینکه متناسب با آن خداوند جسمی را به نفس انسان اختصاص داده تا بتواند او را در مسیر رسیدن به کمالات یاری کند.

بیان ابعاد سلامت معنوی با محوریت ایدئولوژی توحیدی

ایمان به منبع لایتناهی، اعتقاد به زندگی پس از مرگ، جهان‌شناسی، معادشناسی، انسان‌شناسی، باور به جهان ماوراء از جمله ابعاد سلامت معنوی است که مورد توجه ابن سینا بود.

وی توجه همگان را به اعتقاد به ماوراء جلب کرده و ایمان به براهین نظم در خلقت بشر را به‌عنوان ضرورت حقیقت زندگی می‌داند. وی با بهره‌مندی از تعابیر فلسفی، ذات پاک خداوند را مؤثر در موجودات دانسته و احاطهٔ علمی او را سبب پیدایش مخلوقات از جمله انسان خوانده، سلسله عللی را که در طول یکدیگرند و چگونگی تأثیر آنها را بیان می‌کند. ابن‌سینا در مسیر توجه به ذات خداوند به معرفی انواع تفکراتی می‌پردازد که در شناخت مبدأ هستی مؤثر هستند. وی کمال ذات انسانی را در تجرد و رهایی از مادیات و حرکت روحانی به سمت عالم بالا و حرکت در مسیر عبودیّتِ محض با هدف وصول به کمال مطلق الهی می‌داند.(۲۲)

او در معالجات به یاری خداوند و هدایتگری اش تأکید کرده است؛ خداوند را که تنها منبع افاضهٔ خزائن العلوم است شایستهٔ فرمانبرداری می داند. او سعادتمندترین انسان را خداباورترین آنان شمرده (۱۳) پیوسته ایمان به وجود خالق را ضرورتی می‌داند که باید پزشک بدان معتقد باشد. می‌نویسد: «طبیب باید خالق را پدید آورنده، یگانهٔ توانا، فرزانه‌ای که از هر فعلی و

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-09-05]
[DOI: 10.22034/8.4.402]

آفرینشی قصد و نیتی دارد و زندگی بخش، میراننده، بیمارکننده و شفا بخش بداند. (۲۳) ابن سینا دوستی خداوند با همهٔ عقل و وجود و اختیار را دارای منزلتی در خور شأن و موجب کمال انسانی می‌داند؛ چنانکه بازکاوی جهت‌گیری الهی او نشان داد که وی در ذیل معرفی ذات خداوند، پیوسته به دنبال انعکاس ادبیات توحیدی در افراد(۲۳)؛ اعم از بیماران و خاصه اطباء است و این مهم از طریق تبیین ارتباط خالق و مخلوق به‌دست می‌آید.

نتیجه‌گیری

معنا و مدلول سلامت معنوی از منظر ابن سینا در چارچوب تفکر توحیدی وی قابل بیان است. چراکه از دیدگاه او نگرش خداجویانه براساس سیر وجودی انسان در عوالمی است که کمال وتعالی را محقق می‌نماید.

به عقیدهٔ ابن سینا چنانچه انسان در طریق خدابینی سیر نماید، در پرتو هستی‌شناسی و معرفت‌شناختیِ منبعث از چنین ایدئولوژی، خداوند را در تمام امور مسبب‌الاسباب دیده؛ ضمن اذعان به هدفداری خلقت سلامت معنوی محقق می‌شود؛ لذا ابن سینا حین تشریح اصول طبابت و تدوین شیوه‌های عملیِ همسو با حوزهٔ دانش تجربی، پیوسته پیش‌فرض‌های فلسفیِ برگرفته از آیات آفاقی و انفسی را لازمهٔ حرفهٔ پزشکی می‌داند.

از دیدگاه وی نظام پزشکی اعم از پیشگیری، درمان و بهداشت فرد و جامعه، نه تنها یک نظام مجرد و منقطع از ساحت دین نیست؛ بلکه بواسطهٔ تأکید بر پیوند ناگسستنی قداست و طبابت، قابلیت فردی و مهارت‌های تجربی اطباء، شارح عدم جدایی علم و دین خواهد بود.

پیشنهادها

با توجه به نتایج پیشنهاد می‌شود که مطالعاتی نوآورانه در شناسایی آراء پزشکان مسلمان صورت گیرد؛ تا با احصاء دیدگاه‌های خدامحورانه آنان، ضمن معرفی الزامات تئوری و دستاوردهای عملی در میراث کهن، به بازنگری اصالت‌ها و قواعد معرفتی در پزشکی نوین پرداخت.

حمایت مالی

پژوهش بدون حمایت مالی انجام شده است.

ملاحظات اخلاقی

کلیه موازین اخلاقی در انجام پژوهش لحاظ شده است.

تضاد منافع

تضاد منافعی در این پژوهش وجود ندارد.

منابع

1. Hatami, Hossein. Path in Ancestral Medicine, Iran University of Medical Sciences, Institute of Medical History. Tehran: Arjmand Publications; 2004. [In Persian]
2. Avicenna. Canon of Medicine, Translated into Persian by sharafkandy A.Vol.III(SI). Tehran: Soroosh; 1988.
3. Hungelman J. Spiritual well-being in older adults: harmonious inter connectedness journal of Religion. Health 1985; 24: 147-53
4. Hawks SR, Hull ML, Thalman RL, Richins PM. Review of spiritual health: definition, role, and intervention strategies in health promotion. Am J Health Promot 1995; 9(5): 371-8.
5. Malinovic A, Fink A, Lewic AJ, Unterrainer HF. Dimensions of religious/spiritual well-being in relation to personality and stress coping: Initial results from Bosnisn young adults. Journal Spirituality in Mental Health 2016; 18(1): 43-54.
6. Fisher J. Developpment and Application of a Spiritual Well-Being Questionnaire called shalom. Religions 2010; 1: 105-106.
7. Bayat H. Religion and human communication. Hadith of Andisheh 2014; 8(15): 59-90.[In Persian]
8. 8.Furotan M. Islamic Spiritual Health from the Late Professor Dr. Mohammad Mehdi Esfahani Point of View. Iran J Cult Health Promot 2018; 1(1): 28-37. [In Persian]
9. Rashad AA, Abaszadeh M. A View to the Religious and Anthropological Principles and some Indicators of Spiritual Health. Iran J Cult Health Promot 2021; 4(3): 240-246. [In Persian]
10. Faiz Kashani M. Al-Shafi in the beliefs, ethics and rules. Tehran: Lohemahfooz; 2004.
11. Hatami H. Monotheistic Literature in canon of Medicine in: An Overview of Iranian Traditional Medicine. Iran University of Medical Sciences, Arimand publishers; 2004.
12. Abbasi M, Azizi F. Conceptual definition and operationalization of spiritual health as a cognitive study method. Medical Ethics Quarterly 2013; 6(20): 11-44. [In P
13. Six ancient treatises on medicine. Qom: Islamic Repository Assembly; 2013. [In Persian]
14. Qazvini A. Translation and description of hygiene of Sheikh al-Raees. Tehran: University of Medical Sciences; 2007.
15. Ibn Sina H. Law in Medicine. Translated by Alireza Masoudi. Kashan: Mersal; 2007. [In Persian]
16. Ibn Abi Asibaa A. Ayun al-Anba fi tabaqat al-al-Idaqi, translated by Seyyed Jafar Ghadban, Tehran: Tehran University of Medical Sciences; 2007.
17. Ibn Sina H. Vasculology (treatise on the pulse). Revised by Seyyed Mohammad Mashkoh,. Tehran: Bo Ali Sin Publisher; 2004.
18. Ibn Sina H. Law. translated by Abdurrahman Sharafkandi. Tehran: Soroush; 2010.
19. Ibn Sina H. 19 Letters on Wisdom and Natural Sciences. Cairo: Dar al-Arab; 1845.
20. Ibn Jami. al-Maqala al-Salahiyyah fi Ihya al-Sanaa al-Tabiyyah, by Hartmut Fandrich and Yesbaden. 1983
21. Abul Qasmi MJ. Conceptualization of Spiritual Health and its Scope in Religious Attitude, Medical Ethics Journal 2013; 6(20).
22. Ibn Sina H. Avicenna. Available at: http://www.elib.hbi.ir/Persian/TRADITIONAL-MEDICINE/CANON-WEB/CANON-01/CANON-FAR-02%202.pdf
23. Ibn Sina H.al-Esharat Va al-Tanbihat.Qom: Bidar Publications: 1985.p.131-42.

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-09-05]

[DOI: 10.22034/8.4.402]

Original

The Integration of Avicenna's Medical Research with Theological Themes: A Model for Explaining Aspects of Spiritual Health

Saeid Hamidi[*1]

1. ⁎**Corresponding Author:** Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Mahabad Branch, Islamic Azad University, Mahabad, Iran, Saeeid.Hamidi56@gmail.com

Abstract

Background: A review of the opinions of physicians such as Avicenna indicates that despite empirical methods and the diversity of experiences, the scientific results of Muslim physicians have not been far removed from monotheistic concepts and God-centered themes.

The texts of this renowned physician serve as a divine encyclopedia, providing a model for elucidating the God-seeking dimensions, which are considered the most important aspect of spiritual health.

Methods: This study, has been conducted using a descriptive approach and based on library resources, introduces the integration of Avicenna's medical research with theological texts as a model for examining the dimensions of spiritual health.

Results: A review of the medical writings of Avicenna revealed that during his clinical observations, he acknowledged God as the ultimate cause in the creation of humans and emphasized the purposeful nature of creation in the organs of the body. He highlighted the enduring connection between the medicine and a monotheistic worldview. This presents a valuable perspective on the pursuit of God that can elucidate an aspect of spiritual health.

Conclusion: The physician's divine insight in empirical researches, the praise and glorification of the Creator during treatment, and the devotional narratives during medicine addition to reflecting the heartfelt relationship between the physician and the Creator, it acknowledges that by connecting medical writings with monotheistic themes, not only it brings a sense of acceptance of divine obedience, but also an aspect of spiritual health can be elucidated.

Keywords: Ibn Sina, Islam, Spiritual Health

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-09-05]

[DOI: 10.22034/8.4.402]